

In gesprek met: *Lammert Gosse Jansma*

Durk Hak & Rein Nauta

In 2010 promoveerde Lammert Gosse Jansma (geb.: 1943) aan de Rijksuniversiteit Groningen voor de tweede keer. In zijn eerste proefschrift onderzocht hij de 16^e eeuwse millenaristische beweging van de Melchiorieten, Munsteren en Batenburgers op historisch-sociologische wijze. De titel van zijn jongste dissertatie luidde *Engelen in Oudehorne. Een nieuwe profetische beweging in het lokaal-postmoderne*. Deze studie naar de Stichting 'Uit de bron van Christus', in de volksmond ook wel bekend als de Sonja-beweging, naar de naam van de profetes Sonja de Vries, is de aanleiding voor dit vraaggesprek met de 'jonge' doctor.

Na zijn studie sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen werd Jansma wetenschappelijk medewerker in Rotterdam aan de Erasmus Universiteit. Meteen na zijn aanstelling is hij aan zijn promotieonderzoek begonnen: een onderzoek naar de 16de eeuwse beweging van de radicale wederdopers tijdens het Godsrijk in Munster en in de jaren daarna. Een interessant thema daarbij vormde de verwachting over de aard van het komende Godsrijk. Zo'n rijk spiegelt de werkelijkheid wat ook in later onderzoek van Jansma naar eindtijdbewegingen nog eens werd bevestigd. Maar deze spiegeling blijkt wel per groepering te verschillen. De vraag naar wat er gebeurt wanneer de profetie 'faalt' is eveneens een erg interessante. In de post-Münsterse periode werd de profetie in stand gehouden door verschillende elkaar opvolgende groepen, die via familiebanden met elkaar verbonden waren, waarbij de datum waarop het Godsrijk zou aanbreken steeds weer werd verschoven. Jansma blijkt gefascineerd te zijn door accommodatieprocessen van leer en leven in deze bewegingen, als ook door de vraag hoe mensen überhaupt op de gedachte komen dat er een Godsrijk zal komen. Een van de thema's die als een rode draad door zijn godsdienstsociologisch en godsdiensthistorisch onderzoek loopt, is dan ook de exploratie van wat er gebeurt met (de leden van) groepen wanneer de door hen aangehangen profetie aangaande het komende Godsrijk niet uitkomt. Hoe interpreteren zij het falen? Wenden zij zich teleurgesteld af, blijven zij toch geloven in de mogelijkheid ervan of menen zij, ondanks tegensprekende evidentie, dat de profetie toch op een of andere manier wel is uitgekomen? Over deze thema's heeft hij samen met P.M.G.G. Schulten de

bundel: *Religieuze bewegingen* (Martinus Nijhoff, 1981) geredigeerd, en later met Durk Hak een bundel over religieuze eindtijdbewegingen: *Maar nog is het einde niet. Chiliastische stromingen en bewegingen bij het aanbreken van een nieuw millennium* (Amsterdam University Press, 2000).

Een tweede lange termijn kenmerk van zijn godsdienstsociologisch onderzoek is het gebruik van kwalitatieve methoden, daarbij speelt in zijn geval participerende observatie een centrale rol. “Die methode heb ik (samen met Justus Veenman) gebruikt bij het onderzoek naar de problemen die Molukkers ondervonden in de Nederlandse samenleving in de jaren (negentien)zeventig, en ook in een onderzoek naar de weigering van bepaalde groepen om zich te laten inenten tegen polio. In de Lekstreek, waar veel bevindelijk gereformeerden geconcentreerd zijn die zich tegen preventief inenten verzetten, hebben we huis aan huis gevraagd naar de mening over het gebruik van medicijnen vooraf. Uit de gesprekken bleek dat velen vonden dat je wel (het klontje met) het vaccin mocht slikken als bestrijding van een gebleken aandoening maar niet als middel tot voorkoming van infecties”.

In zijn jaren bij de *Fryske Akademy* als wetenschappelijk directeur waai-erde zijn onderzoeks aandacht noodzakelijkerwijs breed uit (taalsociologie, regionale geschiedenis, regionale economie), maar bleven minderheden hem ook godsdienstsociologisch boeien. O.a. de in Harlingen zich vestigende Mormonen en de Getuigen van Jehova, chiliastische groeperingen met een lange traditie van herinterpretatie van profetieën. Naast een grootschalig kwantitatief onderzoek naar de levensbeschouwing in Friesland, werd zijn belangrijkste onderzoeksobject op godsdienstwetenschappelijk terrein de door Sonja de Vries geleide beweging ‘Uit de bron van Christus’. Deze was in 1983 gestart in De Rijk en is sinds 1987 in Oudehorne gevestigd, en gaat volgens eigen zeggen terug naar 1798 toen ‘in de hemel het initiatief werd genomen om een hoge gezant van gene zijde naar de aarde te sturen.’ (*Engelen*, 253). De verkondiging van ‘de hemelse boodschap’ of ‘de boodschap der engelen’ stond voorop. De hele organisatie is daar op afgestemd. De Sonja-beweging draagt behalve het kenmerk van een profetische beweging ook het karakter van een *healing cult*. De wonderbare genezingen die de profetes verrichtte, werden ervaren als een teken van het bijzondere. De genezingen kregen veel aandacht van de buitenwereld maar vormden intern bovenal een waarmerk voor de authenticiteit van de profetes. Wonderbare genezingen werden gezien als teken van de waarachtigheid van de boodschap. Op het brengen van die boodschap ligt de nadruk, het maken van bekeerlingen was en is niet het eerste doel. Er vallen ook weinig toetredingen van nieuwe leden te melden. Toetreding wordt nu ook bemoeilijkt door de lange gemeenschappelijke geschiedenis van de

‘gevestigden’, die al zo’n 15, 20 jaar beslaat. Uiteraard zijn er wel kinderen van leden ‘gerekruteerd’. De waarde van Jansma’s studie over deze beweging ligt allereerst in de nauwgezette beschrijving en vervolgens in de analyse van zowel de institutionalisering van de beweging, de motieven om zich bij de beweging aan te sluiten, als van de leer, gekenmerkt door een theodicee. Opnieuw blijkt dat rekrutering bij een dergelijke beweging via persoonlijke netwerken verloopt. Een belangrijke factor daarbij was de religieuze achtergrond. Het waren van oorsprong katholieken, hervormden of gereformeerden die volgelingen werden. Zij beschikten over een religieus referentiekader om het wonder van genezing te duiden en waren bestand tegen teleurstellingen wanneer er geen genezing kwam of voorspellingen niet uitkwamen. Volgelingen werden en bleven zij die geleerd hadden ook in het uitblijven van genezingen een wonder te zien. Het waren tekenen voor de beschouwer die geloofde.

Dat het institutionaliseringproces niet alleen gedragen werd door de cohesie van het geloof, maar ook ondersteund werd door het accepteren van zinloosheid en controle blijkt bijvoorbeeld waar door enkele mannen van de groep ’s nachts al jaren wordt gepatrouilleerd rond het huis in Oudehorne ter voorkoming van vandalisme, zelfs toen de kans daarop steeds kleiner werd. Toch wordt dit vol gehouden. Ook de gemeenschappelijke vakanties lijken voor de buitenstaander, meer dan voor de gelovige insiders en deelnemers zelf, vooral een controlerend en disciplinerend effect te beogen. Jansma is huiverig een dergelijke interpretatie te ondersteunen. “Het is wel een buitenstaanderperspectief, en daar moet je als onderzoeker erg voorzichtig mee zijn, zelfs als je een beweging tien jaar lang hebt bestudeerd”. Over de betekenis van de seks-eigenheid van profetes tegenover die van de uitsluitend mannelijke leden van de stichtingsraad worden door de onderzoeker met voorzichtigheid enige conclusies getrokken. Diezelfde voorzichtigheid kenmerkt het antwoord dat wordt gegeven op de vraag naar de opvolging van de profetes. Wanneer Sonja mocht sterven, is haar charisma dan overdraagbaar, of moet er een nieuwe charismadrager worden gevonden? Jansma geeft hiervan verschillende mogelijkheden aan (p. 259).

Tenslotte de onderzoeker Jansma zelf over het belang en de betekenis van het onderzoek, dat een nog zelden vertoonde gedetailleerdheid laat zien in de beschrijving van processen, structuur en opvattingen in een dergelijke groepering: “De jaren van participerende observatie zijn inspirerende jaren voor mij geweest. Langdurig deelnemen was allereerst nodig om het vertrouwen van de mensen te winnen en dat te behouden. Bovendien was het nodig om de onderzoeksvragen scherp te krijgen - en dat kan niet alleen vanuit de theorie - en om gefundeerde uitspraken te kunnen doen. Kwalitatief onderzoek

doe je niet van achter je bureau, maar door op pad te aan. Zo moet het gedaan worden; ik kan het niet genoeg benadrukken. En het is ook prachtig om te doen. Je krijgt niet alleen inzicht in allerlei groepsprocessen en denkbeelden, ook maak je kennis met verrassend interessante mensen.”